

Щербакова Н. П. Становлення наукової думки в Древній Індії: перші філософські школи / Н. П. Щербакова // Студентський історико-педагогічний альманах. Випуск 1. Ідеї педагогів минулого в освіті сьогодення : зб. наук. праць молодих дослідників / за ред. О. Є. Антонової, В. В. Павленко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 208 с. – С. 10–16.

Щербакова Н.П.

асистент кафедри педагогіки

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Становлення наукової думки в Древній Індії: перші філософські школи

Археологічні знахідки древніх держав, таких як Древній Єгипет, Вавилонія, Месопотамія, Шумер та інших, свідчать про те, що світогляд народів, які їх населяли, був міфологічним, магічно-ритуальним, частково релігійним.

З появою цивілізацій, розвитком Древньої Індії, Китаю, країн Античного Світу, – змінюється система родових зв'язків на політичну організацію суспільства, міфи замінює релігія та виникає школа – як прояв, спосіб філософствування.

Перші філософи виходили із загальноосвітніх шкіл типу вавилонської „е-дуба” чи грецького „гімнасія”, які готували учнів до сприйняття та розуміння ключових проблем епохи, до інтелектуальної роботи з їх вирішення та поняттєво-символічного вираження. Інтелектуальні здобутки перших філософів спонукали їх шукати не лише учнів, а й спроби трансляції власних надбань. Становлення філософських шкіл спричинювалося ще й тим, що надбання засновника не могли бути використані особисто ним і принципово адресувалися іншим людям. Засновник, який спродукував нові ідеї, просто не міг обходитися без учнів, які разом з ним формували школу, і без освітньо-методичної складової цієї школи [1, с. 9].

Зупинимося детальніше на виникненні та становленні наукових філософських шкіл у Древній Індії, яка на той час займала територію сучасних держав, таких як Пакистан, Індія, Непал та Бангладеш.

Суспільство тогочасної Індії поділялося на чотири соціальні прошарки – варни: *брахмани* (найвища каста, прирівнювалися до богів, тільки земних – монополізували у своїх руках релігійний ритуал), *кшатрії* (військова еліта, яка контролювала матеріальні ресурси держави та була владою держави), *вайши* (переважно хлібороби, торговці, ремісники) та *шудри* (гноблена варна, що виступала в ролі прислуги трьом вищезазначеним, її представники були повністю відлучені від релігії). Людина народжувалася представником певної варни, яку можна було лише покинути, але ні в якому разі не змінити, що згодом призвело до сплеску аскетизму, виходу з варн та усамітнення. З посиленням самотницького (чернечого руху) пов'язується поява упанішад – нового типу літератури (філософського спрямування) на відміну від вед – священних книг індійців (релігійного спрямування).

Упанішади містять відомості про зародження в Індії феномена філософствування, яке, скоріш за все, відбувалося у формі діалогу учнів з учителем (у перекладі з санскриту – упанішади – „сидіти біля ніг вчителя”). Мислителями піднімалися питання про сутність (душу) людини, природу душі та її долю, причину людських страждань та багато інших, що призводило до зародження раціонального дискурсу, пошуку логічних відповідей, спонукало до роздумів.

Відображені в упанішадах метання людської думки не були безплідними. Вони створили нові образи богів і людських стосунків та низку епічних пам'яток, які стали основою нових релігій і філософських шкіл [1, с. 106].

Становлення й розвиток філософських шкіл відбувалося у відкритих публічних диспутах (спочатку викладалася точка зору супротивника, потім – її спростування, а потім – твердження своїх положень), які були дуже популярні в Індії в давнину і в середньовіччі. Нерідко вони проводилися з великою пишністю в присутності царів та придворних. Переможець

одержував підтримку царя своїй школі й нових прихильників, а переможений з ганьбою йшов геть.

Всі філософські школи виникли майже одночасно й розвивалися в постійній взаємодії. Їхня назва – даршана – пов'язана з ідеєю бачення, осягнення істини внутрішнім зором, інтуїцією. Духовний зір уподібнюється променю, що прояснює внутрішній простір і ніби висвітлює у ньому думки й образи. Мета даршани – відкрити істину у всій її цілісності й повноті, тому вона називається ще й мокша-шастра, тобто наука, що веде до звільнення [2].

Школи Індії залежно від їх комунікації із ведичною релігією та жрецькою освітою досить умовно поділяли на астіки (при позитивній комунікації) та настіки (при негативній). До астік належать *санкх'я*, *йога*, *ньяя*, *вайшешіка*, *міманса*, *веданта*, до настік – *чарвака-локаята*, *джайнізм*, *буддизм*.

Для всіх шкіл індійської філософії характерні три спільні теми або моменти: 1) іманентний песимізм; 2) вчення про карму і перевтілення; 3) вчення про звільнення (мокшадхарма) [1, с. 133].

Санкх'я – є найстарішою філософською системою (VII-VI ст. до н.е.), яка сконцентрувала в собі більшість проблем індуїстської філософії, і називалася „школою мистецтва думати”. Засновником цієї школи вважають давньоіндійського мудреця Капілу. Основні положення філософії санкх'я зводяться до того, що все в дійсності має свою причину і наслідок. Відповідно до вчення санкх'ї, існують два самостійних начала: пракріті – єдина, вічна й мінлива природа, й пуруша – безліч індивідуальних духів. У своєму не проявленому вигляді пракріті міститься в рівновазі трьох її складових сил – гун. Перша гуна – саттва – створює рівновагу, спокій і гармонію; друга – раджас – збудження, страсті й активність; третя – тамас – інертність, тупість і байдужість. Всі три гуни існують завжди разом, комбінуються в різних поєднаннях і породжують всю розмаїтість видимого світу. На початку кожного світового періоду рівновага цих сил порушується, пракріті розгортається й виникають 25 елементів, або типів, існуючого,

починаючи від інтелекту й почуття індивідуальності й закінчуючи фізичними елементами (повітря, вогонь, вода, земля і чистий простір).

Йога. Заснування цієї школи приписують відомому індійському граматику II ст. до н.е. Патанджалі, його праця „Йога-сутра” була найповнішим викладом вчення йоги. Відповідно до йоги пізнати істину можна лише за допомогою складної психофізіологічної техніки. Йога як метод удосконалювання допускає припинення психічних процесів, причому психіка сприймається як щось матеріальне, природне. Йога веде до подолання всього минушого. Для цього пропонується восьмискладовий шлях, тобто шлях, що складається з восьми стадій: яма – утримання від насильства, неправди, від заподіяння шкоди всьому живому, від ворожнечі й ненависті, від корисливості, марнослів'я, порочних зв'язків з негідними людьми; ніяма – виконання приписів з очищення тіла й постійні розмірковування про божественне; асана – оволодіння правильними позами для зосередження; пранаяма – керування подихом; прат்யахара – відволікання органів почуттів від їх об'єктів; дхарана – утримання уваги й зосередження свідомості; дх'яна – медитація й самадхі – найвищий з можливих стан свідомості. У результаті восьмиланцюгової йоги дух відділяється від пракріті й досягає остаточного звільнення.

Ньяя. Основоположником вважається Гатамі. Кінцевою метою людського життя в ньая, як і в інших даршанах, проголошується мокша, але при цьому підкреслюється важливість умогляду для пізнання справжньої реальності. Умови й методи істинного пізнання визначаються за допомогою логіки й законів. Ньяя визнає чотири види простих самотійних джерел пізнання: сприйняття; висновок, заснований на сприйнятті; уподібнення (тобто встановлення зв'язку слова з побаченим уперше предметом); словесне свідчення. Пізнання, побудоване на цих джерелах, визнається достовірним. Недостовірне пізнання опирається на пам'ять, сумнів, помилку й припущення. Ньяя поділила сфери своїх інтересів із вайшешікою, вибравши для себе насамперед правила, методи мислення й формулювання результатів

його діяльності, тобто диспут. Детально скласифікувавши джерела достовірного пізнання, ньяя розробила вчення про сприйняття, надчутливе і звичайне, і логічну теорію висновку.

Вайшешіка. Головне завдання вайшешіки – створення вчення про буття. Опираючись на давні епічні космологічні тексти, вайшешіка розмірковує про буття як таке, аналізує його склад і виділяє основну сутність і класи. У бутті виділяється шість видів: речовності, їхні якості та рух, загальне й особове та внутрішнє єство. Даршана докладно аналізує кожний вид. Деякі вчені вважають ньяя частиною вайшешіки, яка відділилася від неї і стала існувати самостійно як школа для вивчення правил і методів ведення диспутів. Основним трактатом вайшешіки є давні „Вайшешіка-сутри” Канади. Загальна філософська спрямованість ньяя й вайшешіки, подібність у логіці й теорії пізнання послужили передумовами для злиття двох шкіл в одну, яка одержала назву „ньяя-вайшешіка”. З V по XII ст. ньяя-вайшешіка очолювала напружену філософську боротьбу індуїстської філософії з буддизмом.

Міманса – досліджувала й обґрунтовувала ритуал, побудований на ведійській традиції. Перший текст школи – „Міманса-сутра” Джайміні. Згідно з мімансою, ритуал є важливішим для пізнання істини, ніж філософське міркування. Міманса затверджувала абсолютний авторитет вед, доводила, що вони походять не від бога й не від людини, а є безособовим джерелом знань і тому безпомилкові. Увесь видимий світ – не є зовнішньою оболонкою, яка приховує якусь сутність і основу. Він не спочиває ні на чому, крім самого себе, його можна бачити наскрізь, як годинниковий механізм. Жертвопринесення є тією дією, що створює всесвіт, „заводячи” його, як годинник. Для окремої людини, зануреної в повсякденне життя, саме ритуал дає зміст і напрямок цього життя й виступає символом вищої значимості. Мімансу заперечувала існування богів: звертання до них – усього лише умовний прийом у ритуалі, а самі вони – лише імена, мовна абстракція й не більше. Головну цінність для послідовників міманси мали ритуальні приписи священної традиції. Вони несли в собі особливий заряд енергії, яка

спонукала, підштовхувала до ритуальної дії. Всі інші тексти ведійської традиції мали лише допоміжне значення й були надлишковими, непотрібними, розрахованими на людей, не готових прийняти істинну картину світу. У світі немає місця богу або якійсь абсолютній єдності, є лише дхарма – борг, що розуміється як неухильне виконання ритуалів. Міманса була єдиною з даршан, яку не цікавило звільнення від сансари. Вона стверджувала, що головна мета життя – досягнення успіхів у цьому світі й народження на небесах. За межами Індії міманса майже невідома.

Веданта – розвивала філософсько-метафізичні ідеї упанішад (у перекладі – „кінець вед”). Авторитетними текстами для цієї даршани вважаються „Бхагавадгіта”, „Бхагавата пурана” і „Брахма-сутри” Бадараями. Під назвою „веданта” існувало кілька традицій релігійно-філософської думки, які запекло сперечалися між собою. Першою була адвайта-веданта Шанкари, за нею йшли вішішта-адвайта Рамануджі, двайта-веданта Мадхви, двайта-веданта Німбарки й ін. Всі школи об'єднувала головна тема: співвідношення людини й Абсолюту, абсолютного начала (божественного або безособового) і світу, звільнення від сансари й шляхи цього звільнення. Особливу популярність має школа Шанкари. Він стверджував, що безособовий Брахман – абсолютна реальність і немає нічого крім нього. Увесь видимий світ – результат дії його магічної сили – майї. Більшість людей саме цей ілюзорний світ вважають реальним. Мудреці ж проникають за його зовнішню оболонку й за оманною грою ілюзії осягають справжню реальність – Брахмана. Він непізнаваний, його не можна визначити словами, він всемогутній і всезнаючий, він створює, зберігає й руйнує світ. У цьому змісті він – Ішвара (Господь), і його слід шанувати тим, хто вірить у реальність світу. Дух, пов'язаний з тілом, у світі ілюзій забуває про свою божественну сутність. Істинне звільнення – пам'ять і усвідомлення свого зв'язку з вічним Брахманом і досягнення єдності з ним.

Приблизно з XIII ст. серед самостійних філософських шкіл в індуїзмі чільне місце посіла веданта, яка частково поглинула санкх'ю і йогу. Ньяя

перетворилася в науку логіки, а інші даршани стали скоріше предметами навчання, ніж філософськими школами, що розвиваються самостійно.

Чарвака-локаята – одна з неортодоксальних шкіл індійської філософії, вона є школою простих людей, що виникла як опозиція до ідеології брахманізму. Її засновником вважається напівлегендарний мудрець на ім'я Бріхаспаті. Все, що відомо про чарвака-локаят, збереглося тільки у вигляді критики в трактатах інших філософських шкіл.

Погляди чарвака-локаяти заперечували існування божественної душі та законів карм, не визнавала школа й обряду жертвопринесення, який суперечить досвіду та характеру життя й здоровому глузду людини. В основу вчення про буття локаята лежить уявлення про те, що всі предмети Всесвіту складаються з чотирьох елементів: землі, вогню, води і повітря. Кожному елементу відповідає особливий різновид атомів, що не змінюються, не знищуються і існують не одвічно. Усі властивості предметів залежать від поєднання конкретних атомів і від пропорцій, у яких з'єднуються атоми. Свідомість та органи відчуття також виникають поєднанням атомів: після смерті живої істоти таке поєднання розпадається на елементи, що приєднуються до атомів відповідного різновиду, які існують у неживій природі. Єдиним і достовірним джерелом пізнання визнається безпосереднє сприйняття – прат'якша. Гносеологія вчення сенсуалістична: єдино достовірне джерело пізнання – відчуття. Органи відчуття сприймають предмети, оскільки самі складаються з тих же елементів, що й предмети. Тільки сприйняттям, за локаятою, забезпечується здобуття знання, що не викликає сумніву. Усі інші способи пізнання – логічний висновок (умовивід), словесне свідчення (авторитет) – створюють лише видимість істини, а насправді виявляються сприятливим ґрунтом для забобонів і помилок [3].

Джайнізм виражав інтереси прогресивних верств індійського рабовласницького суспільства. Фундаторами учення вважаються 24 пророки, останнім з яких був нібито легендарний засновник джайнізму Вардхамана, за прізвиськом Джина: звідси назва джайнізму. Розповіді про Джина і його учнів

склали канонічну релігійну літературу джайнізму (сіддханта). Згідно з джайнізмом Джина проповідував п'ять істин: не убий, не говори неправди, не кради, не прив'язуйся до земних речей, будь непорочним (для монахів). Джайнізм зберіг ряд елементів брахманізму — віру у перевтілення душ, вчення про карму, про періодичну появу пророків.

Джайнізм і буддизм заперечують кастовий лад, вчення про індивідуальне позбавлення від страждань, святість Вед, брахманістські обряди. Обряди джайнізму передбачають поклоніння Джину як божеству, а також його учням, читання священних текстів, прилюдні сповіді [4].

Буддизм – релігійно-філософське вчення – виникло в Індії у VI-V ст. до н.е. Його засновником вважають індійського принца Сідхарху Гаутаму, який отримав пізніше ім'я Будди – Просвітленого. Просвітлення Гаутами заклало основи буддійської релігії і філософії, що тривалий період поширювалися на території Цейлону, Тибету, Китаю, Японії та Кореї. Найдавнішим джерелом, що містить учення Будди, є Трипітака (Три кошики вчень), укладена його найближчими учнями.

Філософська доктрина буддизму стверджує, що життя людини повне страждань, і важливо покласти їм край. Не теоретизування про душу і світ, а пошук шляху звільнення людини від страждань є справжнім призначенням людини. Буддійська ідея звільнення людини від страждань так чи інакше поділялася практично всіма філософськими системами Стародавньої Індії, лише теоретичне підґрунтя ідеї викликало заперечення прихильників ортодоксальних учень. На противагу брахманізму, буддизм декларував рівність людей незалежно від станової та кастової приналежності, а також виступав проти доктрини Атмана – субстанційного Я, Душі, всепроникаючого і постійного духовного початку.

Оскільки визначною причиною страждань людини, за вченням Будди, є незнання і помилки, що впливають, то найперша умова звільнення – формування правильних поглядів: засвоєння суті буддизму, чотирьох благородних істин. Для перетворення життя необхідно також долати недобрі

нахили і наміри, ворожнечу до людей. Людина має уникати неправди, наклепів, брутальності, не завдавати шкоди всьому живому, не красти, не вдаватися до недозволеного у досягненні своєї мети, здобувати засоби до існування лише чесним шляхом.

Стрімке поширення буддизму, зростання чисельності прихильників – основні фактори, що зумовили появу модифікацій ортодоксального вчення і мали відносно закритий характер, незрозумілі широким верствам населення [5].

І філософія буддизму, і всіх вищерозглянутих шкіл справила значний вплив на розвиток загальної філософської думки Індії та внесла неоціненний вклад у становлення філософії як науки загалом.

Усі ці школи, як і раніше, мають послідовників, для яких традиція – не лише частина культури мислення, а й способу життя.

XIX століття стало переломним в історії філософської думки Індії. Могутній вплив культури Заходу, що супроводжувався колоніальною політикою Англії, привів до того, що Індія вирвалася з „вічного перебування у минулому”. В умовах, коли традиційні основи життя виявилися зруйнованими, а нові ще не набуто, виникла потреба філософського осмислення культурної ситуації, вибору світоглядних орієнтирів, що дозволяли Індії подолати критичну ситуацію, що склалася. Зміни, що відбувалися у політичному, соціально-економічному житті, знайшли відбиття в історії філософської та соціальної думки Індії і названі філософським ренесансом.

На прикладі зародження та становлення філософських наукових шкіл Індії показано, що феномен „наукова школа” не є сьогоденним явищем, а формувався протягом багатьох тисячоліть і символізує неперервність наукового знання.

Список використаних джерел

1. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті : навч. посібник / Г. І. Волинка. – К. : Вища освіта, 2005. – 544 с.
2. Філософія Індуїзму. Священні тексти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://daonev.com/osnovi_bitiya/osn_religii/induizm/philosofy_ua.htm
3. Філософська система (чарвака-локаята) [Електронний ресурс] // Філософія / М. І. Горлач. – Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/772/11/>
4. Джайнізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/19750615/religiyeznavstvo/dzhaynizm>
5. Горлач М. І. Філософія [Електронний ресурс] / М. І. Горлач. – Режим доступу : http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-772.htm